

ПЕЧАТКА КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА КИРИЛА (1225–1233) З ГАЛИЧА

Автор статті вводить в науковий обіг невідому досі сфрагістичну пам'ятку – свинцеву печатку київського митрополита Кирила I (1225–1233), знайдену біля стіни Успенського кафедрального собору в Галичі. Разом з тим зроблено спробу встановити її появу в столиці Галицької землі у зв'язку з військово-політичними подіями 1228 р.

Ключові слова: Галич, булла, Кирило, Костянтин, молівдовула, печатка, сфрагістика.

Іменних підвісних печаток київських митрополитів домонгольського часу збереглося так мало, що кожна нова знахідка притягає до себе допитливу увагу дослідників. Вперше печатку київських митрополитів, знайдену на території Галицької землі, ввів у науковий обіг визначний український історик Михайло Грушевський¹. На її аверсі – зображення Богоматері, яке академік Микола Лихачов назвав «немовби перехідним типом від “Знамення” до “Печерського”»², а на реверсі напис: «*Костянтин, Божою милістю митрополит всієї Русі*». Митрополиту буллу виявив на терені княжого Звенигорода в другій половині XIX ст. місцевий селянин. Від нього вона потрапила до колекції звенигородського священика Івана Билинкевича і завдяки М. Грушевському збірку майже в повному обсязі було опубліковано в науковому виданні³.

Історія Київської Церкви XII ст. знає двох митрополитів Костянтинів: Костянтина I (1156–1159) і Костянтина II (1167–1174). Укладаючи каталог

¹ Грушевський М. Печатка Костянтина з Звенигорода / М. Грушевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1898. – Т. XXII. – С. 2.

² Лихачев Н. П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики / Н. Лихачев. – Л., 1930. – С. 5.

³ Грушевський М. Звенигород Галицький. Історично-археологічна розвідка / М. Грушевський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – 1899. – Т. XXXI–XXXII. – С. 20.

актових підвісних печаток Русі, академік Валентин Янін виділив два їхні різновиди, кожен з яких відповідно мав належати двом київським митрополитам. Так, російський вчений був переконаний, що печатка зі Звенигорода належала Костянтинові II. Крім столиці Звенигородського князівства, ідентичну буллу археолог Ярослав Пастернак відкрив у давньому Галичі — Крилосі⁴. Була ще й третя знахідка такого ж сфрагістичного типу. Правда, її виготовили не з олова чи свинцю, а зі згодом позолочених срібних пластин. Печатки, відтиснуті булляторієм на свинцевій пластині, називають молівдовулами, на срібній — аргівулами, на золотій — хрисовулами. Дорога, парадна печатка походила з садиби Золотоверхого Михайлівського монастиря в Києві⁵.

Печатка Костянтина I мала на аверсі зовсім інший іконографічний тип зображення Богородиці, притаманний пам'яткам давньоруської сфрагістики першої половини XII ст. Різновид печаток, на яких Костянтин названий «*проедром Русі*», також виявляє близькість до митрополичих молівдовул того ж часу. При цьому слід відзначити, що печатка, яка зберігається в одному з музеїв Афін у Греції, на відміну від попередньої, поставила більше запитань, ніж дала відповідей⁶.

Привісна печатка київського митрополита Кирила I
з колекції Ермітажу

⁴ Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850—1943 рр. / Я. Пастернак. — Івано-Франківськ: Плай, 1998. — С. 250, рис. 82,2.

⁵ Янін В. Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. / В. Янін. — М.: Наука, 1970. — Т. 1. — 226 с.

⁶ Янін В. Л. Актовые печати... — С. 253, табл. 5, № 49.

Ще одну печатку з іменем київського митрополита Костянтина I було виявлено на Крилоському городищі 2012 р. На аверсі молівдовули зберігся чіткий напис, відтиснутий тим самим булляторієм, що його має печатка з афінського музею, такого змісту: «*Печатка проедра Русі Костянтина*». На аверсі митрополичої булли зображено композицію, яка отримала назву «*Печерська Богоматір*». Богородиця урочисто возсідає на престолі, тримаючи перед собою дитячко Ісуса⁷. Церковний історик Софрон Мудрий дає вкрай негативну оцінку діяльності Костянтина I на митрополичому престолі, спрямовану на дискредитацію служіння Кліма Смолятича⁸.

Фрагмент печатки митрополита Кирила I, знайденої у княжому Галичі

За Лаврентіївським літописом, митрополит Костянтин I, опинившись на вигнанні в Чернігові, заповів, щоб його тіло після смерті викинули на поталу собакам. Так і було вчинено. За розпорядженням чернігівського князя Святослава Ольговича згодом владику поховали у місцевому Спаському соборі: «В то же лѣ^т. престависѣ митрополитъ Къієвьскыи . Костантинъ Черниговъ . бѣ бо в то время выбѣглъ ис Къієва . Мстислава [дѣла] Издславича . бѣ^с же и смѣрть єго сица . тако умираючи єму призва к собѣ єпѣпа Черниговьского . Антонья . заклатъ и глѣа сице . тако по умерьтвиі моє^м не погребешъ тѣла моего . но ужемъ поверзше за нозѣ мои . извлечѣте ма из града . и поверзѣте ма псомъ . на расхѣтаньє . по оумертвиі же єго єпѣпъ то все створи повелѣнаѣа єму имь . | народи же вси дивишасѣ ѡ смѣрти єго . на оутрии же днѣ Сѣославъ князь . здумавъ с мужи своими . и съ єпѣпомъ . вземше тѣло єго и похорониша в цѣркви оу ста^т Сѣса Черниговѣ⁹.

⁷ Білик О. Київські сакралії серед старожитностей княжого Галича / І. Білик, Т. Шульгай // Пам'ятки України. — 2013. — № 6. — С. 15.

⁸ Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / С. Мудрий. — Івано-Франківськ, 1999. — С. 90.

⁹ Лаврентьевская летопись / [с предисл. Б. М. Клосса]. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — Стб. 349.

Крім вищеназваних, важливе значення для відображення історії галицько-київських церковних зв'язків XII ст. має молівдовула із зображенням бородатого християнського святого і написом, зробленим біля нього грецькою мовою у два стовпчики «*Святий Феодосій*». Науковець Я. Пастернак припускав, що печатка могла належати якомусь грецькому єпископові Феодосію, не відомому нам з літописів¹⁰. Мистецтвознавець Рада Михайлова більше схильна вважати, що цим атрибутом церковної влади міг володіти святий Феодосій – один із засновників Києво-Печерського монастиря, його ігумен, який увів на Русі студитський монастирський статут за візантійським взірцем¹¹.

Найпізнішими взірцями домонгольської митрополичої сфрагістики вважаються печатки митрополита Кирила I (1225–1233). Дві перші молівдови, які йому належали, знайдено наприкінці XIX ст. під час розкопок городища Княжа Гора поблизу Черкас. Як відомо, літописне місто Родень припинило своє існування внаслідок монгольського нашествия¹², що дало підстави відносити знахідки з Княжої Гори саме до Кирила I, а не до однойменного митрополита 40–80-х років XIII ст. На одному боці цих печаток, відтиснутих однією парою матриць з винятковою величиною (37–40 мм), поміщено зображення Богородиці Знамення в повний зріст із рідкісним грецьким епітетом «*Пресвята Богородиця*», а на другому – грецький напис: «*Кирило, монах, божою милістю архієпископ митрополії Русі*»¹³.

Третя печатка митрополита Кирила I виявлена серед старих колекцій Державного Ермітажу в Санкт-Петербурзі. Вона доповнила свідчення про вже відомий варіант булл цього видатного київського церковного діяча¹⁴.

Ще один екземпляр печатки митрополита Кирила I було відкрито наприкінці XX ст. у Чорному морі, під мисом біля входу до пристані Херсонеса. Як припускає дослідник-сфрагіст Микола Алексієнко, фрагмент

¹⁰ Пастернак Я. Старий Галич.... – С. 151.

¹¹ Михайлова Р. Д. Художня культура Галицько-Волинської Русі / Р. Михайлова. – К. : Слово, 2007. – С. 89.

¹² Мезенцева Г. Г. Давньоруське місто Родень. Княжа гора / Г. Мезенцева. – К. : Вид-во Київського університету, 1968. – С. 142.

¹³ Янин В. Л. Актовые печати ... – С. 49, 176, 256, табл. 5, № 53.

¹⁴ Сотникова М. П. Новые сфрагистические материалы XI–XV вв. в собрании Эрмитажа / М. Сотникова // Нумизматика в Эрмитаже. Сборник научных трудов. – Л., 1987. – С. 161–162, рис. 74; Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. / В. Янин, П. Гайдуков. – М. : Цитрада, 1998. – Т. 3. – С. 28, 119, 261, № 53.

пам'ятки відтворює один з епізодів листування Кирила з херсонеською міською владою про передачу місцевої чудотворної ікони святого Миколая на Русь. Чудотворний корсунський образ був покликаний охороняти землі Рюриковичів від нашествия монголо-татарської орди¹⁵.

П'яту буллу вчені відкрили під час проведення археологічних розкопок у західноруському місті Турові, на місці руїн храму XII—XIII ст. Відомий білоруський археолог Петро Лисенко здогадувався, що Кирило I як людина, що обіймала найвищий пост у церковній ієрархії Русі, мусив відреагувати на загибель Турівського храму від могутнього землетрусу 1230 р.¹⁶. Дослідник давньоруської сфрагістики Ігор Жуков повідомляє про відкриття 2014 р. ще одного екземпляра печатки митрополита Кирила в Житомирі¹⁷. Тоді ж, восени 2014 р., любителі скарбощукання натрапили металодетектором біля південної стіни Успенського кафедрального собору літописного Галича на фрагмент крупної печатки із зображенням Богоматері на лицьовому боці і п'ятистрічковим написом на звороті. Судячи за збереженим фрагментом, молівдовулу відтиснули на свинцевій пластині завбільшки 36—38 мм і завтовшки 3 мм. Печатка розламана надвоє по каналу. Збереженість вцілілої частини задовільна¹⁸. Як видно з напису, печатка належала митрополитові Русі Кирилу. Серед первосвящеників з таким іменем Лаврентіївський і Новгородський літописи іменують його «блаженнішим». Він очолював Руську православну церкву на Київському престолі впродовж 1225—1233 рр., чимало зробивши для зміцнення інституцій Церкви, всіляко сприяючи її єдності.

Так званий Галицько-Волинський літопис доніс до нашого часу досить чітку підказку, як печатка Кирила могла потрапити до княжого Галича. Виявляється, в розпал конфлікту 1228 р. навколо

¹⁵ Алексеенко Н. А. Печать киевского митрополита Кирилла из Херсонеса / Н. Алексеенко // Российская археология. — 1999. — № 1. — С. 186—190.

¹⁶ Лысенко П. Ф. Булла киевского митрополита Кирилла из раскопок в Турове / П. Лысенко // Российская археология. — 2009. — № 4. — С. 209.

¹⁷ Жуков І. Відповідаємо читачам / І. Жуков // Нумізматика і фалеристика. — 2014. — № 3. — С. 25.

¹⁸ Коваль І. Сучасна археологія Галича і Галицької землі / І. Коваль, І. Миронюк. — Івано-Франківськ, 2015. — С. 318. На жаль, при виданні книжки до опису ілюстрації вкралася груба помилка. В оригіналі «Підвісна печатка київського митрополита Константина, надіслана галицькому єпископу Космі близько 1157—1158 рр. Знайдена весною 2014 р. біля північної стіни Успенського кафедрального собору на Крилоській горі». Натомість коректнішим є наведений у цій статті опис.

міста Чорторийська між Данилом Романовичем, з одного боку, та київським князем Володимиром Рюриковичем і чернігівським володарем Михайлом Всеволодовичем — з другого, руських володарів намагався замирити глава Київської Церкви, але не зміг: «Въ лѣ̄т̄ . ̄х̄с̄ . ̄ѣ̄ . ̄л̄с̄ . бѣ̄ Коуриль митрополить . пребл̄ж̄ныи и ст̄гыи приѣхалъ мира сотворити и не може». ¹⁹.

Знайдення близько десятка екземплярів печаток митрополита Кирила І в різних куточках володінь Рюриковичів свідчить про його енергійну діяльність. Гіпотези вчених про причини надходження кореспонденції від Кирила вказують на його щире намагання жити турботами всієї країни й бути істинним пастирем. На основі аналізу давньоруської церковної літератури вчені дійшли висновку про його непересічний письменницький талант²⁰.

Отже, саме така, визначна і авторитетна постать якнайкраще надавалася для виконання дипломатичної місії, і її реалізація могла б подарувати Русі очікуваний мир якраз напередодні татарської навали. Як бачимо, одні з найрідкісніших і найцікавіших знахідок, що трапляються при дослідженні пам'яток Русі, — свинцеві підвісні печатки не просто засвідчують існування високопоставлених державних і церковних діячів, які володіли винятковим правом підтверджувати свої документи та послання прикріпленням підвісної молівдовули, а й розширення горизонтів біографій окремих історичних постатей, проливають світло на маловідомі і таємничі сторінки політичної та церковної історії, реконструюють забуті ланки і ланцюжки релігійних взаємин між різними землями середньовічної Русі.

Ihor KOVAL (Krylos — Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Seal of metropolitan of kyiv Kyryl (1225–1233) from Halych

The author of the article introduces to the scientific world still unknown sphragistic item - lead seal of Kyryl I, the metropolitan of Kyiv (1225–1233), found near the wall of the Assumption Cathedral in Halych. The author also makes an attempt to establish its appearance in the capital of the Halych land in connection with the military and political events in 1228.

Keywords: *Halych, bull, Kyryl, Constantine, molivdovul, seal, sphragistics.*

¹⁹ Ипатьевская летопись // ПСРЛ / [с предисловием Б. М. Клосса]. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — Т. 2. — Изд. 2. — Стб. 753.

²⁰ Творогов О. В. Кирилл / О. Творогов // Словарь книжников и книжности Древней Руси (XI — первая половина XIV вв.). — О. : Наука, 1987. — С. 222–223.